

۱۳۷۴۷۱۸
۹۴/۱۱/۲۴

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تاریخ سیاسی - اجتماعی خاورمیانه از عصر قدیم تا پسا عصر جدید

تألیف

سید محمد هوشی سادات

استادیار علوم سیاسی دانشگاه تهران

www.ketab.ir

شماره مسلسل ۸۶۱۴

شماره انتشار ۳۶۶۹

انتشارات دانشگاه تهران

سرشناسه	هوشی سادات، محمد، ۱۳۵۳ -
عنوان و نام پدیدآور	: تاریخ سیاسی - اجتماعی خاورمیانه : از عصر قدیم تا پس از عصر جدید / تألیف سید محمد هوشی سادات.
مشخصات نشر	: تهران: دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	: ۵۲۰ ص.
قروست	: انتشارات دانشگاه تهران، شماره انتشار: ۳۶۶۹.
شابک	: 978-964-03-6878-7
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیا.
موضوع	: خاورمیانه -- تاریخ.
موضوع	: خاورمیانه -- اوضاع اجتماعی.
رده‌بندی ده	: ۱۳۹۴ ت ۲ ۹ هـ / ۶۲ DS
رده - سی دیوید	: ۹۵۶
شماره کتابخانه ملی	: ۴۰۰۳۱۵۲

این کتاب مشمول قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان است. تکثیر کتاب به هر روش اعم از فتوکپی، ریسوگرافی، تهیه فایل pdf، لوح فشرده، بازنویسی در وبلاگ‌ها، سایت‌ها، مجله‌ها و کتاب، بدون اجازه کتبی ناشر مجاز نیست و سبب پیگرد قانونی می‌شود.

ISBN:978-964-03-6878-7

عنوان: تاریخ سیاسی - اجتماعی خاورمیانه: از عصر قدیم تا پس از عصر جدید

تألیف: سیدمحمد هوشی سادات

ویراستار: محمد قیصری

نوبت چاپ: اول

تاریخ انتشار: ۱۳۹۴

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

چاپ و صحافی: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

«مسئولیت صحت مطالب کتاب با مؤلف است»

«کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است»

بها: ۲۸۰۰۰۰ ریال

خیابان کارگر شمالی - خیابان شهید فرشی مقدم - مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

پست الکترونیک: press@ut.ac.ir - تارنما: <http://press.ut.ac.ir>

پخش و فروش: تلفکس ۸۸۳۳۸۷۱۲

فهرست مطالب

مقدمه

فصل نخست: مباحث نظری ۱

گفتار اول: روش‌شناسی (متدولوژی) تاریخ‌نگاری ۱

گفتار دوم: ترمینولوژی خاورمیانه ۳

فصل دوم: خاورمیانه در عصر قدیم ۷

گفتار سوم: تمدن‌های استانی در عصر قدیم ۷

گفتار چهارم: خاورمیانه در ظهور مسیحیت تا طلوع اسلام ۳۱

فصل سوم: خاورمیانه در عصر طلایی اسلام ۳۷

گفتار پنجم: نخستین امپراطوری اسلامی ۳۷

گفتار ششم: از انحصارگرایی عربی تا اسلامی‌سازی اسلامی: نظم اموی - خلافت عباسی ۴۲

گفتار هفتم: خاورمیانه در دوره تهاجم مغولان و جنگ‌های صلیبی ۶۵

فصل چهارم: خاورمیانه در عصر جدید ۸۵

گفتار هشتم: خاورمیانه در اروپا: امپراطوری عثمانی ۸۶

گفتار نهم: ایران در عصر صفوی و پساصفوی ۱۰۷

گفتار دهم: وهابیت در شبه‌جزیره عربی ۱۳۴

گفتار یازدهم: شمال آفریقا و مغرب عربی در عصر محمدعلی پاشا: احیای مرکز قدرت ۱۴۰

فصل پنجم: خاورمیانه در عصر بیداری نخست عربی ۱۵۵

گفتار دوازدهم: انقلاب ترکان جوان ۱۵۶

گفتار سیزدهم: جنبش مشروطیت در ایران ۱۶۱

گفتار چهاردهم: فرایند دولت‌ملت‌سازی در عصر پسااستعمارگرایی ۱۷۱

گفتار پانزدهم: قیمومیت فلسطین و شکل‌گیری صهیونیسم سیاسی ۱۸۷

فصل ششم: خاورمیانه در عصر بیداری دوم عربی	۱۹۷
گفتار شانزدهم: جنگ جهانی دوم: پیامدهای منطقه‌ای بر خاورمیانه	۲۰۰
گفتار هفدهم: جنگ نخست اعراب و اسرائیل: نبرد اعلام موجودیت	۲۰۵
گفتار هجدهم: عصر ناصریسم و جنگ سرد عربی	۲۱۰
گفتار نوزدهم: ملی‌شدن صنعت نفت در ایران: رنسانس سیاسی در خاورمیانه	۲۱۵
گفتار بیستم: جنگ‌های اعراب و اسرائیل ۱۹۶۷ و ۱۹۷۳	۲۲۳
گفتار بیست و یکم: انقلاب ایران: بیداری اسلامی و خیزش اسلام سیاسی	۲۳۲
گفتار بیست و دوم: انتفاضه‌های فلسطینی	۲۴۲
گفتار بیست و سوم: جنگ نخست خلیج فارس: جنگ ایران و عراق	۲۴۹

فصل هفتم: خاورمیانه در عصر پس از جنگ سرد	۲۵۹
گفتار بیست و چهارم: خاورمیانه در عصر جهانی‌شدن	۲۵۹
گفتار بیست و پنجم: جنگ درم خلیج فارس: جنگ نفت	۲۶۲
گفتار بیست و ششم: ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱: حمله، گرابی صلح آمریکایی	۲۷۰

فصل هشتم: طرح‌های فراآتلانتیکی در خاورمیانه و شمال آفریقا	۲۸۳
گفتار بیست و هفتم: طرح‌های آمریکا در خاورمیانه	۲۸۶
گفتار بیست و هشتم: طرح‌های اروپا در خاورمیانه	۳۲۰
گفتار بیست و نهم: بررسی مقایسه‌ای طرح‌های فراآتلانتیکی در خاورمیانه	۳۳۸

فصل نهم: خاورمیانه در عصر بیداری سوم عربی	۳۴۵
گفتار سی‌ام: دولت‌های عرب در دوره پس از پسااستعمارگرایی	۳۴۵
گفتار سی و یکم: انقلابات عربی در چهارراه: تشابهات و اختلافات	۳۵۰
گفتار سی و دوم: حوزه مغرب عربی و شمال آفریقا: آغاز انقلاب	۳۶۸
انقلاب تونس: پس از انقلاب یاس	۳۶۸
مصر: انقلاب علیه انقلاب	۳۷۶
لیبی: انقلاب غیرمردن ۱۷ فوریه: ناتوان در دولت‌سازی	۳۸۵
گفتار سی و سوم: حوزه لوانت: کانون تعارضات	۳۹۴
سوریه: مداخله مستقیم و جنگ نیابتی	۳۹۵

- ۴۰۵..... دولت اسلامی عراق و شام (داعش): تکفیری‌های چندملیتی
- ۴۱۵..... گفتار سی و چهارم: حوزه خلیج فارس و شبه‌جزیره عربی
- ۴۱۶..... یمن: تداوم بیداری
- ۴۲۴..... بحرین: انقلاب ناتمام
- ۴۳۳..... شیخ نشین‌های خلیج فارس: میزان بیداری چهارم عربی؟
- ۴۴۱..... گاه‌شمار تحولات در تاریخ خاورمیانه

- ۴۴۵..... فهرست منابع
- ۴۷۱..... نمایه (اعلا، -ه، غوغی)

www.ketab.ir

مقدمه

تاریخ سیاسی و اجتماعی خاورمیانه و شمال آفریقا همواره آکنده از تحولات و نوسانات بسیاری بوده است. درحقیقت، این منطقه به دلیل اهمیت در ابعاد ژئوپلیتیک، ژئواکونومیک، ژئواستراتژیک و ژئوکالچر طی ادوار گذشته همواره در کانون توجه قدرت‌های خارجی قرار داشته است. امروزه نیز، این ناحیه به واسطه موقعیت استراتژیکی و ژئوپلیتیک و وضعیت سیاسی حاکم بر آن، عنصر مهم و تأثیرگذاری بر معادلات بین‌المللی محسوب می‌شود. این منطقه همواره صحنه نفوذ و منازعه قدرت‌های بزرگ عرصه بین‌الملل بوده. میزان حضور در این حوزه، یکی از عوامل مهم در تعیین میزان قدرت جهانی و موقعیت بین‌المللی قدرت‌های بزرگ در عرصه رقابت بین‌المللی بوده است. افزون بر این، ژئوپلیتیک برتر و قرار گرفتن در دفاع از قدرت‌های بزرگ بین‌المللی، منشأ مواد خام ارزان‌قیمت برای اقتصاد دنیا و کانون انرژی جهان، به ویژه نفت و گاز و بازار بزرگ مصرف تولیدات کشورهای صنعتی و توسعه‌یافته، این منطقه را به کانون توجه قدرت‌های بزرگ سیاسی، اقتصادی جهان تبدیل کرده است.

عنصر دیگری که بر اهمیت منطقه خاورمیانه افزوده و آن را به یکی از کانون‌های مهم فرهنگی تبدیل کرده، خاستگاه ادیان و تمدن‌های مهم این است. به‌طوریکه، تمدن اسلامی در این منطقه به‌مثابه تمدنی رقیب با تمدن‌های شرقی و غربی به‌حساب می‌آید. ارائه الگوهای نوسازی از سوی کشورهای توسعه‌یافته به‌منظور تسهیل فرایند مدرنیزاسیون در منطقه خاورمیانه از اهمیت و جایگاه بالایی در سیاست خارجی این کشورها برخوردار است. در این راستا، طرح **خاورمیانه و شمال آفریقای بزرگ‌تر** به‌عنوان طرحی جامع برای نوسازی سیاسی، اقتصادی و فرهنگی در منطقه خاورمیانه حائز اهمیت می‌باشد. ارائه این طرح در منطقه، فضای نوینی را در عرصه اسباب کشورهای منطقه با آمریکا، به‌طور خاص، و جهان توسعه‌یافته، به‌طور عام، ایجاد کرد. نکته دیگر اهمیت اینکه منطقه خاورمیانه بزرگ، هم در نظریه‌های سنتی و هم در نظریه‌های مدرن، همواره هسته تفکرات استراتژیک قدرت‌های بزرگ بوده است. بنابراین، وضعیت خاورمیانه در قرن بیست و یکم از منظر ژئوپلیتیک، دربردارنده تلقی خاصی است که می‌توان از آن به تغییرناپذیری معادلات و مناسبات ژئوپلیتیک قدرت‌های فرامنطقه‌ای در خاورمیانه یاد کرد. طرح **چالش قرن جهانی** که توسط مؤسسه مطالعات استراتژیک ملی دانشگاه دفاع ملی آمریکا انجام شد، این نکته را یادآور گردید که بدون توجه به خاورمیانه، استراتژی ملی همه قدرت‌های بین‌المللی در قرن حاضر ناتمام باقی خواهند بود. به عبارت دیگر، حضور در فضای جهانی بدون توجه به خاورمیانه ناممکن است. بدون شک، جوهره متباین ژئوپلیتیک خاورمیانه، آن را از سایر حوزه‌ها متمایز ساخته و آن را به موقعیتی بی‌دلیل در گستره جهانی رهنمون ساخته است.

دورنمای چهل تکه جهان عرب از سلطنت‌های وابسته به غرب و جمهوری‌های اقتدارگرای متکی به شرق تا افول دیکتاتورهای ملی و مراکز نفتی امپراطوری که به‌عنوان شیخ‌نشین‌های خلیج فارس شناخته می‌شوند، نتیجه مرزبندی‌های دوران استعمار بوده است. این روند پس از جنگ جهانی دوم از طریق فرایند پیچیده انتقال امپراطوری به ایالات متحده آمریکا دنبال شد. نتیجه آن، ایجاد ملی‌گرایی عربی رادیکال و ضداستعماری از یک‌سو و توسعه‌طلبی صهیونیستی از سوی دیگر در چارچوب وسیع‌تر جنگ سرد بود. در ماه ژانویه ۲۰۱۱، خیابان‌های عربی از خروش مردم متحدی طنین‌افکن شده بود که فریاد می‌زدند: الشعب يريد إسقاط النظام؛ تصویری که از تونس تا قاهره و از صنعا تا بحرین جریان یافت و هرچند، مرحله نخست بهار عربی و بیداری اسلامی پایان یافته، اما مرحله دوم آغاز شده است.

کتاب حاضر، خاورمیانه را به چهار دوره قدیم، تمدن طلایی اسلامی، جدید و مدرن تقسیم می‌کند که در دوره مدرن که به‌طور خاص از ابتدای قرن بیستم آغاز می‌شود، خاورمیانه و شمال آفریقا شاهد سه بیداری در جهان عرب بوده که می‌تواند در آینده شاهد بیداری چهارم نیز در حوزه خلیج فارس باشد. آغاز بیداری اسلامی و خیریت اسلام سیاسی را در منطقه می‌توان در حدفاصل بیداری‌های دوم و سوم عربی دانست که همچنان ادامه دارد. در این کتاب، تلاش شده تا مهم‌ترین تحولات صورت گرفته در محیط جغرافیایی خاورمیانه شمال آفریقا از عصر قدیم و ظهور تمدن‌های باستانی تا دوران معاصر بررسی شود و ضمن علت‌یابی این پدیده‌ها، پیامدهای عینی آنها، به‌ویژه در عرصه منطقه‌ای پرداخته شود. از آنجایی که گذشته آینه آینده است، با نظر بر قطع ملت و تمدنی که تاریخ خود را شناسد، محکوم به تکرار آن خواهد شد. از همین جهت، ترک و تحلیل عمیق و دقیق تاریخ می‌تواند گام مهمی در شکل دادن به آینده‌ای بهتر به‌شمار رود.

در پایان از انتشارات دانشگاه تهران به‌خاطر همکاری در انتشار این کتاب کمال قدردانی را داشته و از نظرات و پیشنهادهای استادان، دانشجویان و خوانندگان فرهیخته و محترم به‌منظور ارتقای مطالب در چاپ‌های آتی استقبال می‌کنم.

یدمحمد هوشی‌سادات

s.m.houshisadati@ut.ac.ir